

КОМПОЗИЦІЙНІ ОСОБЛИВОСТІ ТА КАТЕГОРІЇ ПРОСТОРОВОГО ФОРМОТВОРЕННЯ У ХРАМОВІЙ АРХІТЕКТУРІ

© Гнідець Р.Б., 2010

Розглянуто архітектуру простору як категорію форми, що творить тектонічну та об'ємно-розпланувальну структуру храмових будівель, особливості формотворення у храмобудуванні та композиційний уклад, що визначається через масу, простір та поверхню.

Ключові слова: архітектура, простір, категорія, формотворення, храм, геометрія, маса, поверхня і текстура.

This article to examine the architecture as a space and category of form which to create the tectonical and volume-planning structure of temple buildings. Special features form creation in the temple architecture and compositional organization that to determine through the mass, space and surface.

Keywords: architecture, space, category, form creation, temple, geometry, mass, surface and texture.

Поставлення проблеми

Простір є, безумовно, певним архітектурним витвором, який проявляється через відповідне йому формальне вираження. Він є також проявленим місцем реалізації категорій формотворення, які виражають його структуру та відповідні композиційні особливості. Саме вони розкривають креативний потенціал творення форми храмового простору. Форма виражається через масу, простір та поверхню, яка визначається такими середниками, як її фактура-текстура, світло та колір. Все це в сукупності творить просторову структуру та у формі виражає характерні особливості храмобудування.

Аналіз досліджень та публікацій

Стосовно вивчення тематики простору та форми його вираження в архітектурній творчості існують праці, в яких достатньо повно описано загальні поняття та категорії формотворення. Це зокрема дослідження М. Гуляницького, Н. Шаповала, І. Араухо, А. Мостапаненка, В. Соченка, В. Кравця, О. Степанова, В. Михайленка, М. Яковлева та багато інших. Щодо формування простору храмових будівель, його структурного вираження та категорій формотворення, то ці питання розглянуто в деяких працях, зокрема: М.-А. Кріпи, Ж. Гані, Ю. Устиновича, О. Хмельовського, С. Неаполітанського, Пв. Флоренського, Ю. Криворучка, Р. Демчука та інших. Проте вони потребують узагальнення щодо окреслення композиційних особливостей та категорій просторового формотворення у храмовій архітектурі.

Формулювання мети статті

Метою цього дослідження є визначення композиційних особливостей та категорій просторового формотворення та засобів виявлення форми як структурного його компонента у храмобудуванні.

Виклад основного матеріалу

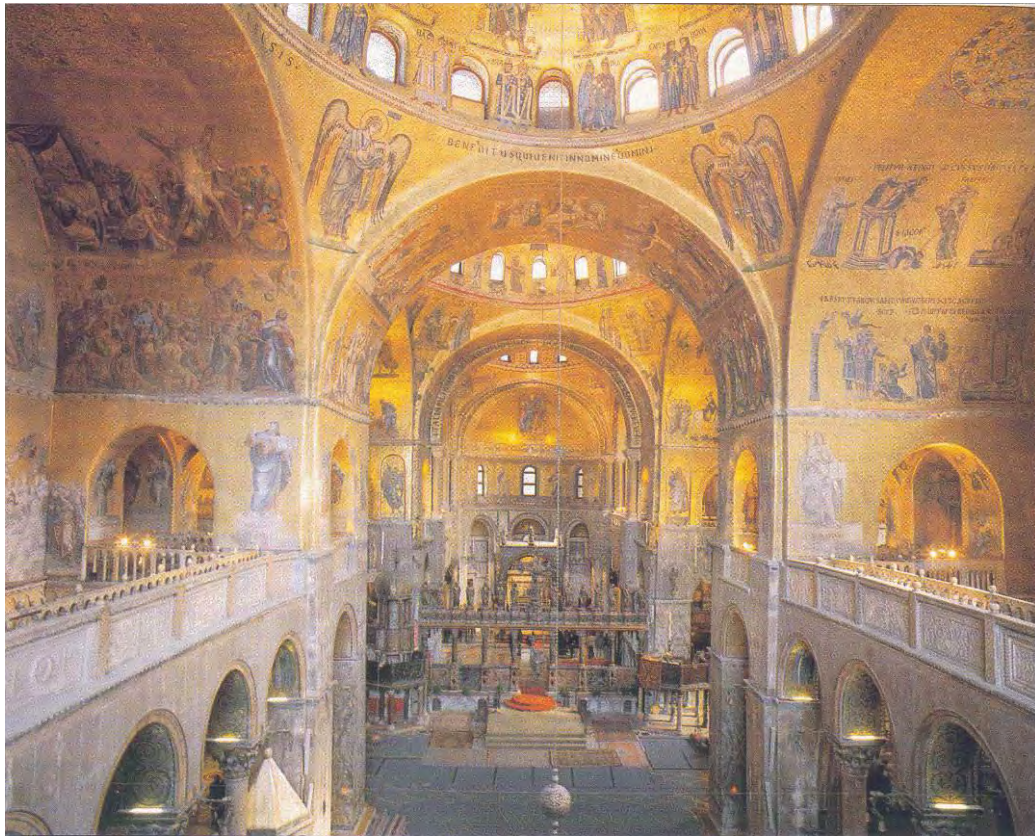
Архітектура простору - це, безумовно, творення проявленого простору форми, а фактично-храмового сакрального місця виявлення креативного потенціалу, що формує у композиційному

аспекті символічне втілення певної його структури як виражального чинника Божественного начала у храмобудуванні. Адже архітектурною особливістю кожної будівлі храму є передовсім проявлення певних категорій формотворення, що ґрунтуються на засадах та принципах, які виявляються у їх композиційному укладі. Фактично справжня архітектура передбачає відчуття чітких та виразних просторових зв'язків, які повинні бути вираженими як такі. Загалом архітектура – і її функціональні складові, і її просторова структура – повинна сприйматися як одна ціліність. Без виконання цієї умови вона перетворюється на просте і примітивне поєднання тіл та порожнин, яке може бути технічно здійсненним, проте ніколи не створить емоційного сприйняття цілого вираженого простору. Тільки якщо різні функціональні складові: рух, візуальні фактори, акустика, світло, рівновага (збалансованість) сприймаються у постійному взаємозв'язку з просторовими відношеннями, тоді ми можемо говорити про архітектуру як про просторове творення форми як такої.

Форма подається (на певному рівні аналізу) як структура елементів і відношень, ієрархічно розподілених для встановлення сукупності та єдності. Її три об'єктивні категорії: маса, текстура та колір. Характеризуючи кожну з них, їх взаємне відношення необхідно проаналізувати як компоненти цілого: кожна зокрема має власне значення, проте залишається обмеженою, впорядкованою і збагаченою своїм зв'язком з іншими. Простір є основою формотворення. Форми архітектурної експресії у своїх характеристиках – це маса, простір та поверхня. Інколи при домінуванні маси візуально вирізняються в архітектурній будівлі чи комплексі дуже важливі у композиційному аспекті порожнини (заглиблення), і таким чином поверхня в такому разі є “суміщенням маси і простору”, хоча вона має і свою власну вартість. Коли ми входимо всередину храмової будівлі, враження про неї може змінюватися, наприклад базиліка св. Петра в Римі, собор св. Софії в Константинополі (тепер Стамбул) чи базиліка св. Марка у Венеції (рис. 1) ззовні видаються тяжкими масивними будівлями. Проте зсередини вони вражають надлишком повітря, величезним простором, сконцентрованим під склепінням головної бані у базиліці св. Петра. Стіни базиліки св. Марка у Венеції, виблискуючи від світла, невагомі і нібито “зникають”, немовби обмежуючи простір. Отож, поверхня розмежовує масу і простір, впливаючи одночасно на них також [1–2].

Маса, простір і поверхня та відношення між ними – геометричні або “життєві” експресивні (емоційні), або їх “підпорядкованість”, і вся ця сукупність властиво і створює архітектурний витвір – образ. Маса визначається як “обсяг”, “сукупність”, як “кількість матеріалу, що міститься в об'єкті” як “поєднання різних частин, які разом творять цілісність”. Вона визначається як поєднання або сукупність твердих тіл, що творять будівлю (споруду) як архітектурний ансамбль, творячи цілісність форми. Її характеристиками є геометрична конфігурація (обриси зовнішньої форми), текстура та світло. Є необхідність розрізняти масу та порожнини (заглиблення), а також просторові обсяги, оскільки останні у зв'язку зі своєю нематеріальністю позбавлені теоретично ваги. До цих двох понять – архітектура як маса і як простір – ми підходимо з погляду структури. Отже, обидва ці елементи та зв'язки між ними сукупно обумовлюють єдність архітектурної будівлі.

Простір виявляється силовим полем, в якому існують тіла (маси та порожнини) і в якому проявляються, що є особливо вагомим – різні взаємодії, які обумовлені його енергією. Спостерігаються різні аспекти, що присутні в концепції простору: його фізична та геометрична організація, характер його сприйняття у часі, взаємодія людини, простору і маси. Насправді простір володіє всіма характеристиками, про що вже згадувалося, в його “схемі” будуть присутні не тільки геометричні аспекти, але й “життєві”. Архітектор як митець прагне відтворити у створюваному ним просторі “духовне начало (принцип)” з тим, щоб у звучанні маси, простору і поверхні, що є об'єднаних в одне ціле, був вирізнений “голос” простору. Отож, є необхідність проаналізувати два аспекти простору: з одного боку, все те, що стосується до його побудови (тектоніки), яку ми визначаємо через “геометричні схеми”, а з іншого – те, що ми відчуваємо та виражаємо за допомогою “життєвих схем” (рис. 2). Якщо простір розглядати у двох рівнях, а саме: як тривимірне начало, ґрунтоване на геометрії та законах візуального сприйняття; як щось, що діє на наше життя, оцінюючи простір з погляду його екзистенціальних (внутрішньо буттєвих), життєвих та творчих властивостей [3–6].

a

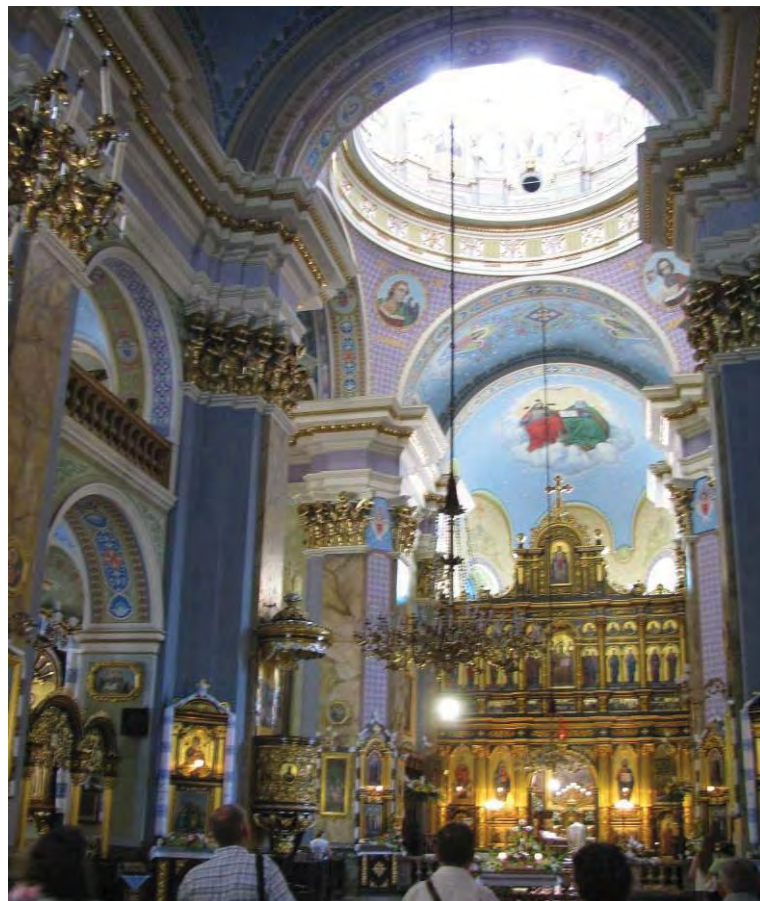

б

*Рис. 1. Епоха Середньовіччя та Ренесансу:
а – базиліка св. Марка у Венеції; б – базиліка св. Петра у Римі*

а

б

*Рис. 2. Період барокко та історизму:
а – собор св. Юра у Львові; б – церква Преображення Господнього у Львові*

Важливим є те, що елементи простору є присутніми там, де проміжки між межами мас набувають характеру тієї чи іншої фігури. Ця фігура повинна бути простою, виразної конфігурації. Простір стає результатом наповнення мас. Проте є певні розмежування між елементами простору та елементами маси. Останні розглядаються “ззовні”, на відміну від елементів просторових, що виявляються “зсередини”. Елементи простору виникають при чергуванні мас та порожнин, коли останні набувають характеру фігури, тобто вони існують за умови замкненості та концентрації. Проте, поза цим, елементи простору не тільки можна бачити, але й відчувати. Ця характеристика (особливість) виникає завдяки впливові площин, стелі, стін і підлоги на обмежуваний ними простір. Екзистенція з’являється у просторі, який постійно збагачується коливаннями звуку та світла – враження, яке виникає, коли спостерігаємо та відвідуємо пам’ятки сакрального мистецтва, церкви та костели. Це зовсім не ті відчуття, коли заходиш і занурюєшся у тишину храмового простору та у відгомін звуків органу чи хору. Є це саме та різниця у сприйнятті простору, що діє на всю людину і відчуття маси, яка діє головно на візуальне сприйняття. Простір визначається по його осям, межах (граніцям) і поєднувальним лініям; на нього впливають світло, колір і текстура навколишніх його стін.

Архітектурний простір подається як екзистенційний, суспільний простір, що вміщує багато екзистенційних частин простору, влаштованих за допомогою більш або менш відкритих геометричних схем. Просторова творчість – це сплетіння частин простору, що переважно виражені в ясно виявлених зв’язках, які поширюються у всіх напрямках, в коливній грі сил. Тому перший крок на шляху пізнання простору – це пізнання замкнутого простору. В певному розумінні – це місце або простір у визначених межах. Для того, щоб вловити (відчутти) сукупність замкненого простору, необхідно звернути увагу на таке: 1. Його значення; 2. Характерні особливості мас: великі, малі елементи; контраст між цією формою і найближчими до неї формами відповідно до її характеру; форми замкнені та відкриті - напруження ліній; 3. Характерні особливості кольору: контрасти світлотіні; контрасти кольору відповідно до його насиченості; кольорові інтервали (більші за освітленістю, ніж за тоном (ясності) інтенсивності чи насиченості); 4. Характерні особливості світла: частини, які видаються (за масою, структурою чи пропорцією) найбільш освітленими; тіні, які викликають визначену візуальну пластичність; колір теплий та холодний; 5. Характерні особливості руху: потенційно сприйнятливий рух (напряменість, напруження); 6. Його розподіл: осі, зв’язки; 7. Елементи, що привертають увагу: форми, які розсіюються, якщо містять напрямлене напруження (лінії, що віддаляють їх від центра); Форми, що зливаються з формами або мало освітлені, створюють враження віддаленості. Це простір (замкнений – **авт.**), видимий зсередини, але не ззовні. Для того, щоб привернути увагу до стіни як вертикальної площини та межі уявного просторового поля (і як в полі бачення вертикальні форми існують частіше та завдяки цьому вони більш конструктивно окреслюють межі просторових обсягів, створюючи відчуття закритості та реальності): колір повинен бути легким; сприйняття світла – світло і тіні, його характер; текстура повинна також привертати увагу до стіни чи елемента (площинного чи обсягового), розміщеного поряд; лінії на стіні повинні відповідати характеру і структурі площини у просторі.

Світло є елементом першочергової важливості, оскільки показує свої формопроявлені властивості; без нього фактично неможливо оцінити обсяги, простори чи поверхні, оскільки вони залишаються немов би мертвими, не проявленими. Вібрація світла може радикально відозмінити характер архітектурного простору. Щоб проаналізувати, як світло впливає на обсяг, на простір, на поверхню та на їх різноманітні зв’язки, необхідно також проаналізувати, як світло впливає на кожний з перелічених компонентів відповідно до характеру їх поверхні, текстури чи кольору. Гіпостильні зали в Єгипті, з’єднуються з екстер’єром через невеликі світлові отвори, що сприймаються завдяки рефлексам світла на внутрішню підлогу приміщень. Світло дуже потужне в контрасті з масою напівтемряви, отвори непомітні, тому гра рефлексів створює середовище, повністю ізольоване від зовнішнього світу. Це виражає дух сакрального приміщення – простору, де форма і світло слугують ідеї-маніфестації певних психологічно-символічних чинників. У св. Софії Константинопольській або у базиліці св. Марка у Венеції ефект абсолютно протилежний. Будівничі хотіли створити склепіння, що немов підвішене на небесних ланцюгах і що майже не опирається на землю, щоб обмежити величезний простір. І посилюючи цей ефект, наві являють собою групу

просторів, що “розбігаються” у різних напрямках. Завдяки зіставленню поверхні стін зі золотом мозаїк світло вібує, повітря перетворюється у колір, стіна губить масу-вагу, простір також перетворюється на колір. І незважаючи на надзвичайну величину їх обсягів, вони “зникають”, і нам здається, що ми спостерігаємо неогорнутий простір, оскільки світло падає на стіни, і їх текстура перетворюється на колір. Тобто ми усвідомлюємо, що світло, форма і текстура нероздільні компоненти, коли вони представляються як з’єднання світла і форми. Світло є інструментом-засобом для демонстрації виражальних можливостей матеріалу. Простір знаходиться під дією світла, і саме текстура не тільки виявляється під дією світла, але й сама перетворюється на світло. Адже вона – це не тільки матеріал, але й організація обсягів у просторі. Світло встановлює свою владу над сприйняттям форми, підкреслюючи її зовнішній прояв і внутрішню сутність [7] (рис. 3).

*Рис. 3. Сучасна епоха:
а – церква свв. Володимира і Ольги у Львові; б – церква Різдва Пресв. Богородиці у Львові*

Для маси і простору поверхня є текстурою рельєфу – це поверхня, що немов би “висічена” з каменю або ж поверхня стін за фактурою нагадує жорсткувату шкіру. Ці два види поверхонь характерні для всієї історії архітектури; вони є також властиві для народної архітектури. В першому випадку, коли поверхня є межею між масою та простором, її виражальні властивості набувають особливого значення, оскільки поверхня слугує засобом взаємодії між масою і простором – розділяє і з’єднує їх, а отже, і впливає на сприйняття і того, і іншого. Від її характеру залежить виразність маси і простору. Звідси зрозумілий її безпосередній зв’язок з характером контурів, світлом, текстурою, що сприймається, з одного боку, як загальна організація будівлі, а з іншого - як характеристика поверхневої шорсткості. Залежно від характеру поверхні – легкої чи важкої – сприймаються всі твори архітектури. Її особливість як структурного елементу в сукупності архітектурної форми залежить від властивостей поверхні, що сприймається як межа. Розглядаючи поверхню окремо, можна уявити її структурою елементів і зв’язків, в якій особливого значення набувають аспекти конфігурації і тону, невід’ємний характер її організації, текстура і колір.

В обох варіантах поверхні для правильного аналізу її властивостей необхідно враховувати ті функції, які вона виконує в одному й другому випадках, коли поверхня слугує межею між масою і простором, і коли вона експонує цінність (вартість) сама по собі, пластичне значення поверхні має особливу значущість. Поверхня завжди відображає раціональний або романтичний характер епохи та задуму архітектора. Все, що стосується до характеристики поверхні як межі (у цьому випадку експресивно-емоційний бік особливо важливий), а також організація поверхні шляхом осей, розмежувальних ліній, рівноваги, пропорцій та ритму – все це необхідно дослідити в аналізі “структурних співвідношень”. Необхідно розглядати експресивні можливості поверхні, а також її функціональні властивості, символічні якості. Найхарактернішою для розгляду предмета поверхні є її текстура. Аналіз зовнішнього і внутрішнього аспекту поверхонь різних творів архітектури виявляє роль текстури в організації самої форми. Першим кроком у вивченні текстури є бажання знати, чи виражає архітектурний твір, що аналізується, власну структуру або прагне її замаскувати. Отож, необхідно обґрунтувати задум композиції, який і визначає вибір і трактування матеріалу. Саме цей зв'язок (задум – текстура) необхідно проаналізувати, адже саме особливості текстури пластики поверхонь стін в українській храмовій архітектурі свідчать про різнобічний творчий потенціал і є визначальними креативними засобами української архітектурно-будівельної думки [8, 9].

Висновки

Отож, можемо констатувати, що архітектура виражає просторове творення форми, яка представлена її об'єктивними категоріями: масою, текстурою та кольором як компонентами тектоніки та обсягово-просторової структури. Кожна з них має власні особливості формування та значення, проте залишаються обмеженими, впорядкованими і збагаченими своїм зв'язком з іншими. Оскільки простір є основою формотворення, форма архітектурної експресії у своїх характеристичних компонентах – це маса, простір та поверхня. Щодо особливостей та принципів формотворення, то вони характеризуються віддаленістю та близькістю, розташуванням, величиною, фігурою-формою, неперервністю та числом. До засобів формотворення належать світло, тілесність, фактура і текстура – шорсткуватість та засоби творення просторової форми, виражені рухом або спокоєм. Саме вони в сукупності творять сутність храмового простору.

1. Араухо И. *Архитектурная композиция* / Пер. с исп. М. Бакланова, А. Михее. – М.: Высш. шк., 1982.. – С. 58–85. 2. Хмельовський О. *Теорія образотворення: Кн.. 5: Композиція*. – Луцьк: ВМА “Терен”, 2004. – С. 28–60. 3. Степанов А.В., Мальгин В.И., Иванва Г.И. и др. *Объемно-пространственная композиция: Учеб. для вузов.* – М.: Изд-во Архитектура-С, 2007. – С. 37–115. 4. Там же. – С. 181–195. 5. Михайленко В.Є., Яковлев М.І. *Основи композиції (геометричний аспект художнього формотворення): Навч. посібник.* – 2-ге вид. – К.: Каравела, 2008. – С. 175–288. 6. Шаповал М. *Основи архітектурного формотворення: Навч. посібник.* – К.: Основи, 2007. – С. 46–63. 7. Кавець В. *Колористичне формотворення в архітектурі.* – Харків: Вид-во при Харків. ун-ті, 1987. 8. Гнідець Р.Б. *Зміст та форма як вираження суті сакрального простру в храмобудуванні України // Вісн. Нац. ун-ту “Львівська політехніка”.* – 2009. – № 656: *Архітектура.* – С. 18–23. 9. Гнідець Р.Б. *Особливості пластики поверхонь зовнішніх стін в архітектоніці храмових будівель // Будівництво України. Науково-виробничий журнал.* – К.: Укрархбудінформ, 2008. – № 2. – С. 27–30.